

Elipsa a anafora

MARIE DUŽÍ

VSB-Technická universita Ostrava. Katedra informatiky FEI
17. listopadu 15. 708 33 Ostrava. Česká republika
marie.duzi@vsb.cz

Tento článek je kriticky polemickou reakcí na článek s názvem „Elipsa“, autora Miloše Kosterce, který vychází ve stejném čísle časopisu *Organon F*. Ačkoli je míněn jako kritická polemika, neznamená to, že bych považovala zmíněný článek o elipse za špatný či bezcenný. Právě naopak, Kostercův příspěvek k teorii sémantiky vět s pragmaticky neúplným významem považuji za velice cenný a inspirativní. Přesto cítím potřebu se k některým aspektům Kostercova přístupu vyjádřit, neboť jsou poněkud diskutabilní.

1. Shrnutí Kostercova přístupu

Autor se v článku zabývá sémantickým obsahem tzv. eliptických vět, tj. takových, kde je určitá část věty vypuštěna, neboť je zřejmá z kontextu. Autor nejprve vymezí, jakým typem elipsy se bude zabývat, neboť dle Nealeho lze rozeznat tři typy takového eliptického vypuštění, a to *konverzační* elipsa, *eliptická výpověď* a *větná* elipsa. Jelikož mu jde o logicko-sémantickou analýzu, nezabývá se pochopitelně pragmatickým aspektem konverzační elipsy. Na vhodných příkladech pak ukazuje rozdíl mezi eliptickou výpovědí a eliptickou větou. Zatímco eliptická výpověď může být gramaticky úplná věta, avšak elipticky byla vypuštěna určitá informace, která je zjevná z kontextu (např. že se nejedná o všechny lahve na světě, nýbrž pouze o ty na stole), eliptická věta je gramaticky neúplná, tedy neúplná na úrovni povrchové formy (např. „Jožo s Anetou“, kde je vypuštěno sloveso „seděl“).

Dále pak autor říká:

Na rozdiel od konverzačnej elipsy a eliptickej výpovede sa teda eliptické vety vyznačujú neúplnosťou na úrovni povrchovej formy. V tomto článku sa venujem eliptickým vetám a ich významu. (Kosterec 2013b, 357)

Poté, co takto vymezil rozsah svého zkoumání, přechází ke krátkému shrnutí tří nejznámějších přístupů k analýze eliptických vět, a to *syntaktické* teorie elipsy, a dvou sémantických teorií, tj. teorie *vlastnosti* a teorie *minimálního indexikalismu*. Co se týká jeho kritiky syntaktické teorie elipsy, nelze než souhlasit s autorovým kritickým odmítnutím tohoto přístupu. Jistě, to co bylo z věty vypuštěno (antecedent), není pouhý semivýraz, ale plnohodnotný výraz s určitým *významem*, který je nutno analyzovat a na základě tohoto významu provést žádoucí doplnění eliptické věty. Tedy vztah mezi antecedentem a vynechanou částí eliptické věty není dán syntaktickým, nýbrž sémantickým kritériem.

Přechází proto ve svém hodnocení ke dvěma sémantickým teoriím elipsy, a to teorii vlastnosti a teorii minimálního indexikalismu. Zde snad jenom malá připomínka k autorovým vyjádřením. Na závěr této kapitoly 2 říká:

Čo keby sme tvrdili, že antecedent a vynechané miesto v eliptickej vete nie sú syntakticky totožné, ale vzťahujú sa na tú istú vlastnosť? Dôsledkom by bolo to, že vzťah medzi antecedentom a vynechanou časťou eliptickej vety nebude daný syntaktickým, ale sémantickým kritériom. (Kosterec 2013b, 360)

Jistě je mu známo, že stejný význam antecedentu a vynechané části věty nemusí být dán pouze vztahem ke stejné *vlastnosti*. Navíc, v dalším textu používá termín „vlastnost“ poněkud volně, a to nejen pro vlastnosti, ale i pro binární vztahy, apod.

Kosterec zcela správně poukazuje na to, že syntaktická teorie elipsy nerozliší dva možné významy věty

„Martin videl svoju matku a aj Edo“

První možné doplnění bude na základě vlastnosti označené výrazem „vidět svou matku“ a druhé na základě vlastnosti „vidět Martinovu matku“.

Co se týká rozboru teorie vlastnosti, zde je toto rozlišení snadno proveditelné. Nesouhlasím pouze se způsobem, jak to Kosterec poněkud neob-

ratně vysvětluje na základě lambda kalkulu na začátku kapitoly 3.1.: „Rozdiel medzi oboma vlastnosťami spočíva v počte výskytov viazaných premenných v λ -výraze.“ (Kosterec 2013b, 361) Vlastnosť jistě nemá žádné výskyty proměnných, a to ani vázané ani volné. Pouze příslušné λ -termy, které danou vlastností označují, obsahují výskyty proměnných.

Horší však je to, že jeho kritika teorie vlastnosti se zdá být zcela neopodstatněná. Kosterec říká zhruba toto: Teorie vlastnosti přijímá podmínku totožnosti významu antecedentu a významu vynechané části eliptické věty. Totožnost významu je dána totožností vlastnosti, a ta je dána identitou λ -termů. (Pozn.: K určení totožnosti vlastností by stačila pouhá *ekvivalence* λ -termů, jejich identita pak zajišťuje totožnost významu.) Lambda termy jsou identické, pokud mají stejnou strukturu, mohou se lišit pouze pojmenováním λ -vázaných proměnných. Není sice jasné, zda je to takto formulováno v teorii vlastnosti, nebo zda je to Kostercův výklad, avšak v zásadě je toto kritérium jasné. Ovšem příklad, na kterém se snaží Kosterec ukázat, že vysvětlení elipsy podané v rámci teorie vlastnosti na základě totožnosti významu antecedentu a vynechané části eliptické věty, není dostatečně všeobecné, se mi jeví jako zcela nevhodný a nesprávný. Kosterec tvrdí, že věta

„Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana“

má kromě dvou významů, které lze v teorii vlastnosti zachytit (tj. „Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana videla svoju matku“ vs. „Martin videl Martinovu matku a Edo verí, že aj Jana videla Martinovu matku“) ještě třetí význam, který již na základě této sémantické totožnosti v teorii vlastnosti zachytit nelze, a to tento:

„*Martin videl svoju matku a Edo verí, že Jana videla Edovu matku.*“

Opravdu nerozumím tomu, jak by někdo mohl výše uvedenou větu takto chápat. Vždyť o Edově matce se v tomto kontextu vůbec nemluví! Anaforický odkaz „aj“ se vztahuje k vlastnosti, o které se mluvilo, a v úvahu zde přicházejí pouze ony dvě výše zmíněné vlastnosti, a to „vidět svou matku“ či „vidět Martinovu matku“.

Dále v kapitole 3.2 vysvětluje Kosterec teorii minimálního indexikalismu, ke které se pak zjevně přiklání i v návrhu svého vlastního řešení problému sémantiky eliptických vět. Opět jen stručně shrnu principy, ze kterých autor vychází. Teorie minimálního indexikalismu (TMI) sice rovněž připouští, že význam vynechané části eliptické věty se zakládá na významu

antecedentu, avšak eliptická věta obsahuje tzv. *implicitní proměnné*, které nejsou v eliptické větě explicitně vyjádřeny. Cituji:

Eliptická veta podľa TMI obsahuje implicitné syntaktické jednotky. To však má závažný dôsledok pre eliptickú vetu – nie je totiž kompletnou vetou, ale iba tzv. „vetným radikálom“. (Kosterec 2013b, 364)

Kosterec zde uvádí příklad takovéto implicitní proměnné, a to ve větě „Peter sedel s Máriou a Jožo s Anetou“. Druhá věta „Jožo s Anetou“ je jistě gramaticky neúplná, je to větný radikál, obsahuje implicitní proměnnou, která má označovat vztah, v jakém jsou Jožo s Anetou, tedy tuto proměnnou musíme doplnit: „Jožo R^2 s Anetou“. S tím nelze než souhlasit. Ovšem závěry, které z tohoto jednoduchého faktu Kosterec vyvozuje, se mi zdají být velice problematické. Jednak opět zcela nevhodně ztotožňuje vlastnosti s jejich zachycením pomocí λ -termů. Opět cituji:

Tento vzťah sémantických obsahov antecedentu a implicitnej premennej reprezentujúcej vynechanú časť eliptickej vety sa nápadne podobá kritériu sémantickej identity sémantických obsahov v TV. Je tu však zásadný rozdiel. V TV boli výskyty premenných neoddeliteľnou súčasťou λ -zápisov, ktoré zodpovedali sémantickým obsahom antecedentu a vynechanej časti eliptickej vety. TMI nepostuluje túto spätosť a uvažuje binárne relácie a individuové premenné ako sémanticky nezávislé objekty. (Kosterec 2013b, 366)

Myslím, že jsou zde směřovány různé věci dohromady. Výskyty proměnných jsou jistě neoddělitelnou součástí λ -termů, o tom snad nikdo nepochybuje. Jistě však teorie vlastnosti nepovažuje binární relace a výskyty proměnných v λ -termech za sémanticky závislé objekty! Jde prostě jen o to, zda ona eliptická věta je opravdu eliptická v tom smyslu, že se jedná o gramaticky neúplný větný radikál s *implicitními* proměnnými, nebo se jedná o větu s *explicitním anaforickým odkazem*. Ve druhém případě je povrchová forma této věty úplná, nejedná se zde o žádné *implicitní* proměnné, které by bylo nutno doplňovat.

Toto směřování dvou různých věcí, a to problému větného radikálu (či opravdové elipsy, chcete-li) obsahujícího *implicitní*, tedy nevyjádřené odkazy, s problémem vět s *explicitním* anaforickým odkazem, tedy gramaticky úplné věty, se pak táhne dále jako červená nit celým článkem a je *hlavním předmětem mé kritiky*. Jasně je to vidět na následujícím příkladě, na základě jehož analýzy ukazuje Kosterec „přednosti“ TMI. Vrací se opět k příkladu

věty „Martin videl svoju matku a aj Edo“. Říká, že „vlastnost vidět je binární“ (sic!), a tedy v této větě chybí dvě implicitní proměnné, a to R^2 a i , proto je nutno ji doplnit takto:

Martin videl svoju matku a aj Edo R^2 i .

Nyní máme tak říkajíc volné ruce k tomu, abychom doplňovali za tyto proměnné jak vztahy, o kterých se mluvilo, tak individua, o kterých se mluvilo.

Za prvé, nerozumím tomu, proč je nutno při tomto řešení zcela ignorovat *explicitní* proměnnou, která se ve větě nachází, a to „aj“. Tato proměnná (anaforický odkaz) evidentně odkazuje na *vlastnost* (tedy *unární vztah*), o kterém se mluvilo. V úvahu, jak již jsem řekla, přichází pouze dvě vlastnosti, a to „vidět svou matku“ či „vidět Martinovu matku“. Za druhé, a to je ještě horší, ona volnost, se kterou zde Kosterec přidal dvě implicitní proměnné a přitom zcela ignoroval *explicitní* proměnnou, která tam je, mu umožňuje dojít i k tomu údajně třetímu možnému významu věty „Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana“, při kterém větě vedlejší rozumíme tak, že Jana viděla Edovu matku. Jak jsem již uvedla, takovéto řešení nelze považovat za správné.

Vždyť věta „aj Edo“ či česky „Edo také“ může být použita v jiném kontextu. Např. takto: „Martin je chytrý a Edo také“. V tomto případě tedy budeme dle Kosterce opět ignorovat *explicitní* anaforický odkaz „také“ a doplníme implicitní proměnné – jaké a proč? Jaké je dle Kosterce kritérium, kdy je nutno tyto implicitní proměnné doplňovat? Dle mého názoru je to kritérium jasné. Je to nutné, jedná-li se o gramaticky neúplnou větu s neúplnou povrchovou formou, kde ona *explicitní* proměnná chybí, jako v případě „Jožo s Anetou“. Což ale není případ vět s *anaforickým* odkazem, nýbrž čistě eliptických vět.

Nyní ještě rozeberu závěr této kapitoly 3.2. Kosterec zde uvádí (cituji, zdůraznění kurzívou je mé):

Na otázky zo začiatku tejto kapitoly odpovedá TMI nasledovne:

Q: Ako rozumieme, aké časti boli vypustené z eliptickej vety?

A: Vieme to vďaka kontextu jej použitia, ktorého vplyv sa prejaví ohodnotením príslušných implicitných premenných.

Q: Aký je vzťah významov antecedentu a vynechanej časti eliptickej vety?

A: Hodnoty implicitných premenných sú zároveň sémantickým obsahom niektoorej predchádzajúcej časti textu alebo komunikácie.

Povedzme si ešte, prečo TMI neprijíma postulát totožnosti sémantických obsahov eliptickej a jej prislúchajúcej neeliptickej vety. *Eliptická*

veta podľa TMI obsahuje implicitné premenné a predstavuje vetný radikál. Neeliptická veta žiadne implicitné premenné neobsahuje. Hoci v konkrétnom použití vetného radikálu je jeho vyjadrený význam rovnaký ako význam prislúchajúcej neeliptickej vety, neplatí to vo všeobecnosti. Ten istý vetný radikál totiž môžeme použiť v inom kontexte, v ktorom bude vyjadrovať iný význam. To súhlasí s tvrdením TMI, že eliptická veta mimo kontext jej použitia predstavuje otvorenú propozičnú konštrukciu, ktorá samostatne nie je úplným návodom na priradenie pravdivostnej hodnoty nejakej propozícii. (Kosterec 2013b, 367-368)

Jelikož se Kosterec s těmito zásadami dále ve svém návrhu analýzy v podstatě ztotožňuje, musíme si je trochu rozebrat. Tak za prvé, pokud v uvedeném odstavci „otázky – odpovědi“ nahradíme všude termín „implicitní proměnná“ termínem „explicitní proměnná, tj. anaforický odkaz“, vidíme, že totéž platí pro věty s anaforickým odkazem. Avšak, za druhé, tyto věty dle dále zdůrazněné části Kostercova textu nelze považovat za eliptické. Čili pro věty s anaforickým odkazem neplatí to, že zde došlo k eliptickému vypuštění nějaké části z pohodlnosti natolik, že bez doplnění chybějící části není věta gramaticky úplná, je to pouhý větný radikál. (Což nevylučuje, že by se nemohl vyskytnout v jedné a téže větě obojí jev, jak eliptické vypuštění, bez kterého není věta gramaticky úplná, tak explicitní anaforický odkaz.) Není tedy důvod, aby se *význam věty s anaforickým odkazem zcela měnil v závislosti na kontextu*, jako je tomu dle Kosterce v případě vět eliptických. Jistě, význam věty s anaforickým odkazem je rovněž *otevřená propoziční konstrukce*, tedy je to pragmaticky neúplný význam, neboli neúplný návod na to, jak v kterémkoli stavu světa a v kterémkoli čase vyhodnotit pravdivostní podmínky. Ale tato otevřená konstrukce *není závislá na kontextu*.

Tedy významem věty „Edo také“ je v *libovolném* kontextu otevřená konstrukce s volnou proměnnou *také*, a to konstrukce, která *v*-konstruuje propozici v závislosti na ohodnocení proměnné *také*: λωλτ [*také*_{wt}⁰Edo]. Je-li věta vyslovena v situaci, kdy mluvíme o tom, že Jožo je chytrý, ohodnotíme proměnnou *také* pragmaticky a přisoudíme jí jako hodnotu vlastnost být chytrý. Vyskytne-li se v lingvistickém kontextu „Jožo je chytrý a Edo také“, pak jako výsledek rezoluce anaforického odkazu „také“ dostaneme ohodnocení proměnné *také* vlastností být chytrý. Není zde vůbec žádný důvod pro to, abychom zcela měnili pragmaticky neúplný význam (tj. otevřenou konstrukci) větou vyjádřený a přidávali do ní dodatečné implicitní proměnné pro vztahy, vlastnosti či individua.

V případě anaforického odkazu tedy není žádný důvod k radikálnímu kontextualismu tak, jak jej navrhuje Kosterec. Otevřenou otázkou je to, zda je takovýto důvod v případě vět eliptických s neúplnou povrchovou formou. Nelze snad onu implicitní proměnnou doplnit jaksi jednou provždy, nezávisle na kontextu, a to pouze na základě povrchové formy či gramatiky? Jelikož Kosterec neuvádí žádná kritéria pro to, jak a jaké implicitní proměnné je opravdu nutno doplňovat, jeho článek na tuto otázku nedává v podstatě žádnou odpověď. O to však hůře, neboť je to další důvod k pochybnostem o správnosti jeho radikálně kontextualistického řešení.

2. Kostercova analýza eliptických vět v rámci TIL

Problémy, na které jsem upozornila výše, tj. způsob, jakým chápe Kosterec principy teorie *minimálního indexikalismu*, se promítají rovněž do analýzy v rámci TIL, kterou autor představuje v kapitole 3.3. Jedná se zejména o to, že přidává implicitní proměnné i tam, kde to není nutné, kde je již explicitní proměnná, tedy anaforický odkaz. Přitom tuto explicitní proměnnou ignoruje a nijak nespecifikuje kritéria, dle kterých bychom se měli řídit při rozhodování o tom, zda a jaké implicitní proměnné do věty vložit. Opět cituji:

Naša analýza elipsy je dvojstupňová. Najprv nahradíme eliptickú vetu anaforickou vetou. Tú ďalej nahradíme vetou obsahujúcou prístavok, ktorá čo najvernejšie zachytáva význam vety obsahujúcej anaforický výraz. Sémantickú analýzu aplikujeme na vetu s prístavkom. Naša analýza viet obsahujúcich anaforický výraz totiž predpokladá formuláciu prístavkových viet, ktorých sémantický obsah potom skúmame. Z tohto pohľadu je rozdiel medzi eliptickými vetami a vetami obsahujúcimi anaforický výraz iba v tom, že pri analýze eliptických viet najprv nájdeme im prislúchajúce anaforické vety. Elipsa je teda podľa našej analýzy v podstate komplikovanejšia forma anafory. (Kosterec 2013b, 368)

S tímto postojem by se dalo v principu naprosto souhlasit. Problém však tkví v tom, že Kosterec v podstatě považuje téměř všechny věty za eliptické, tedy i ty, kde je již explicitní anaforický odkaz obsažen, jejichž povrchová forma je úplná. Tento anaforický odkaz pak často ignoruje a spoléhá při analýze pouze na ony implicitní proměnné, které byly dodány v podstatě *ad hoc*.

Druhý problém, který v Kostercově analýze nacházím, je ten, že nerespektuje skutečnost, že věta se zájmenem jako „On je rozumný“ má prostě

pragmaticky neúplný význam, a to stejný, ve všech kontextech. Věnujme se nejprve tomuto druhému problému. Kosterec říká (zdůraznění kurzívou je moje):

Príkladom anaforického výrazu je výraz „On“ v nasledujúcom kontexte:

(10) Pavel je logik. On je rozumný.

Rozumieme, že výraz „On“ sa vzťahuje na Pavla. Zároveň je to iný spôsob odkazu na Pavla ako výraz „Pavel“. *Nesmieme si však zamieňať druhú vetu v kontexte (10) za vetu (11).*

(11) On je rozumný.

Zásadné rozdiely medzi týmito vetami spočívajú v ich sémantickom obsahu. Tento rozdiel ukážeme, keď druhú vetu v kontexte (10) obsahujúcu anaforický výraz nahradíme vetou

(12) On, teda Pavel, je rozumný.

Zároveň predpokladáme, že veta (12) neobsahuje vetu (11) ako samostatný podvýraz. Prístavok „teda Pavel“, ktorý sa dopĺňa k zámenu „On“, nahrádza vo vete (12) (resp., presnejšie, vo vete, ktorú dostaneme z (10), keď druhú vetu nahradíme vetou (12)) anaforickú väzbu, ktorá v (10) existuje medzi „On“ a „Pavel“. Ak budeme dôslední, musíme pripustiť, že kým druhá veta v (10) obsahovala anaforický výraz, tak veta (12) už anaforický výraz neobsahuje. Anafora sa totiž nahradila prístavkom. (Kosterec 2013b, 368-369)

Zde se náš přístup liší. Tento rozdíl sice není tak závažný, jako již zmíněné přidávání implicitních proměnných i tam, kde to není nutné, kterému se budu věnovat v zápětí, přesto i zde je dle mého názoru narušen princip kompozicionality a princip doslovné analýzy (Parmenidův princip), tak jak jim rozumíme a dodržujeme je v TIL.

Tak především, nemohu souhlasit s tím, že druhá věta v kontextu (10) není věta „On je rozumný“. To je popírání nosu mezi očima, nebo opravdu radikální kontextualismus. Prostě a jasně, druhá věta v souvětí „Pavel je logik. On je rozumný.“ je věta „On je rozumný“. Jejím sémantickým obsahem je *otevřená* konstrukce $\lambda\omega\lambda t$ [⁰Rozumný_{wt} On] s volnou proměnnou *On*. Nevidím žádný důvod, proč by tomu tak nebylo. Ovšem na druhé straně je pravda, že celé souvětí (10) má úplný význam, tedy jeho analýzou musí být ve výsledku *uzavřená* konstrukce. Toho dosáhneme vhodnou substitucí.

Dále pak nerozumím tomu, proč by neměla věta (12) obsahovat jako samostatný podvýraz větu „On je rozumný“. Vždyť tam ta věta je! A koneč-

ně, proč by neměla věta (12) obsahovat anaforický odkaz? Vždyť ten zde stále je, a to zájmeno „on“. Kosterec udělal pouze to, že tuto volnou proměnnou ihned ohodnocuje pomocí substituce entitou Pavel, kdežto já provádím substituci vně této věty.

Možná jde pouze o neobratné formulace. Přejdeme tedy k vlastní analýze souvětí (10). Kosterec navrhuje tuto konstrukci (opravuji přitom zjevný překlep):

$$(12T) [\lambda\omega\lambda t [{}^0\text{Rozumný}_{wt} {}^2[{}^0\text{SUB} [{}^0\text{Tr } {}^0\text{Pavel}] {}^0\text{On } {}^0\text{On}]]]$$

Já navrhuji konstrukci

$$(\text{Duží}) {}^2[{}^0\text{SUB} [{}^0\text{Tr } {}^0\text{Pavel}] {}^0\text{On } {}^0[\lambda\omega\lambda t [{}^0\text{Rozumný}_{wt} \text{On}]]]$$

Zjevně jsou obě analýzy ekvivalentní. Výhodou mé analýzy, jak jsem již zmínila, je to, že je striktně antikontextualistická. Věta „On je rozumný“ má stále stejný, pragmaticky neúplný význam, a tím je otevřená konstrukce $[\lambda\omega\lambda t [{}^0\text{Rozumný}_{wt} \text{On}]]$. Pouze ohodnocení proměnné *On* se provádí na základě kontextu, což může být jak kontext pragmatický, čili situace promluvy, tak kontext lingvistický, tj. universum diskursu.

Kostercova analýza tento princip antikontextualismu (pravda, v tomto případě téměř „nevinně“) narušuje a Kosterec ji obhájí tím, že v *tomto kontextu* čteme větu „On je rozumný“ jako „On, teda Pavel, je rozumný“. Nevidím sebemenšího důvodu, proč bychom jí zde neměli rozumět tak, jak jí rozumím já, a to „On je rozumný. Kdo on? Aha, přeci Pavel“.

V tomto případě je však opravdu diskutabilní, který způsob analýzy volit, zda (12T) nebo (Duží). Argumenty pro a proti se zdají být poměrně slabé, a jakoby to v tomto případě byla pouze věc vkusu. Přejdeme proto k závažnějšímu problému, který provází Kostercovu analýzu, a to je ono již několikrát zmíněné přidávání implicitních proměnných i tam, kde se vyskytuje explicitní proměnná (anaforický odkaz), a kde to tedy není vůbec potřeba.

Markantně je to vidět na příkladu analýzy věty

„Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana“

Při analýze poslední klauzule Kosterec v podstatě narušuje Parmenidův princip, na který se sám odvolává. Ignoruje *explicitní* proměnnou (anaforický odkaz „aj“) a přidává zde *implicitní* proměnné pro binární vztah *R* a dvě proměnné pro individua *S* a *x*. Jenom tak může dojít k závěru, že tuto větu pak lze číst rovněž tak, jak navrhuje, tedy

„Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana videla Edovu matku“

Toto čtení je evidentně nesprávné, protože Edova matka nebyla vůbec větou zmíněna, je tedy narušen princip doslovné analýzy a Parmenidův princip. Zastavme se však ještě na chvíli nad Kostercovými analýzami údajného trojího čtení věty „Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana“. Kosterec zde ignoruje explicitní proměnnou „aj“ a přidává tři implicitní proměnné R , S a x , aniž by jakkoli zdůvodnil, proč takto narušuje smysl věty „aj Jana“. Kosterec říká „Premenná R zodpovedá výrazu ‚v tom istom vzťahu ako‘. Premenná S zodpovedá výrazu ‚niekým‘ a premenná x zodpovedá výrazu ‚niekoho‘.“ (Kosterec 2013b, 372)

Toto vysvětlení je velice nejasné a problematické. Věta „aj Jana“ nezmiňuje žádný „ten istý vzťah“, a neobsahuje výrazy „niekým“ a „niekoho“. Navíc, Kosterec neuvádí typy vložených implicitních proměnných, což velice znesnadňuje pochopení jeho analýz. Vždyť typy jsou neoddělitelnou součástí konstrukcí TIL. Zkusme je tedy doplnit: $R/*_n \rightarrow_v (\delta u)_{\tau\omega}$, S , $x/*_n \rightarrow_v \iota$. Ještě jedna připomínka, a to závažná. Kosterec analyzuje výraz „verí“ jako *hyperintensionální vztah* ke konstrukci, což rovněž nevysvětluje. Přitom je evidentní, že kdyby toto vysvětlil, bylo by zřejmé, že výsledná analýza může být jednodušší, neboť pak není nutné Dvojí provedení předcházeno Trivializací. Výsledkem aplikace funkce *Sub* je přímo ta konstrukce, ke které je Edo vztažen. Kosterec pak navrhuje *trojí* možné čtení této věty a analyzuje je postupně takto (Kosterec 2013b, 374-375):

(8a) Martin videl svoju matku a Edo verí, že Jana je v tom istom vzťahu, teda vzťahu vidieť, s niekým, teda matkou niekoho, teda Martinovou.

(8Ta) $[\lambda\omega\lambda t \ [^0 a \ [^0 Videl_{wt} \ ^0 Martin \ [^0 Matka_{wt} \ ^0 Martin]] \ [^0 Verí_{wt} \ ^0 Edo \ ^0 [^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Videl_{wt}] \ ^0 R \ ^0 R] \ ^0 Jana \ [^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Matka_{wt}] \ ^0 S \ ^0 S] \ ^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Martin] \ ^0 x \ ^0 x]] \] \] \]]$

(8b) Martin videl svoju matku a Edo verí, že Jana je v tom istom vzťahu, teda vzťahu vidieť, s niekým, teda matkou niekoho, teda Janinou.

(8Tb) $[\lambda\omega\lambda t \ [^0 a \ [^0 Videl_{wt} \ ^0 Martin \ [^0 Matka_{wt} \ ^0 Martin]] \ [^0 Verí_{wt} \ ^0 Edo \ ^0 [^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Videl_{wt}] \ ^0 R \ ^0 R] \ ^0 Jana \ [^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Matka_{wt}] \ ^0 S \ ^0 S] \ ^2 [^0 SUB \ [^0 Tr \ ^0 Jana] \ ^0 x \ ^0 x]] \] \] \]]$

(8c) Martin videl svoju matku a Edo verí, že Jana je v tom istom vzťahu, teda vzťahu vidieť, s niekým, teda matkou niekoho, teda Edovou.

$$(8Tc) [\lambda\omega\lambda t [{}^0 a [{}^0 Videl_{wt} {}^0 Martin [{}^0 Matka_{wt} {}^0 Martin]] [{}^0 Veri_{wt} {}^0 Edo \\ {}^0 [{}^2 [{}^0 SUB [{}^0 Tr {}^0 Videl_{wt}] {}^0 R {}^0 R] {}^0 Jana [{}^2 [{}^0 SUB [{}^0 Tr {}^0 Matka_{wt}] {}^0 S \\ {}^0 S] {}^2 [{}^0 SUB [{}^0 Tr {}^0 Edo] {}^0 x {}^0 x]]]]]]$$

Všimněme si, že je zde ještě jeden problém kromě těch, které jsem již zmínila. Ve všech případech analyzuje Kosterec větu „Martin videl svoju matku“ konstrukcí

$$\lambda\omega\lambda t [{}^0 Videl_{wt} {}^0 Martin [{}^0 Matka_{wt} {}^0 Martin]]$$

To je evidentně nesprávné, neboť je opět ignorován odkaz „svoju“. V češtině a slovenštině máme zvrtná zájmena tedy na rozdíl od angličtiny je zde zcela zřejmé, že správnější čtení je ono „sloppy“, tedy to, které aplikuje vlastnost „vidět svou matku“. Vlastnosti „vidět svou matku“ a „vidět matku Martina“ jsou evidentně různé, a ignorování tohoto rozdílu zkresluje význam první věty podstatným způsobem, jak jsme ukázali v článku Duží – Jespersen (2013). Pro ilustraci, porovnejme Kostercovy analýzy s analýzou dle mé metody. Především tedy typ vztahu $Veri^*$ (ostatní typy zřejmé): $Veri^*/(oi^*_n)_{\tau\omega}$: hyperintensionální, tj. explicitní postoj.

- a) „**sloppy**“ čtení (s vlastností $P^{Svou}/(ou)_{\tau\omega}$: „vidět svou matku“).
 $P^{Svou} = \lambda\omega\lambda t \lambda x [{}^0 Videl_{wt} x {}^2 [{}^0 Sub [{}^0 Tr x] {}^0 him {}^0 [{}^0 Matka_{of_{wt}} him]]]$
 „Martin videl svoju matku“: $\lambda\omega\lambda t [P^{Svou}_{wt} {}^0 Martin]$
 „Edo verí, že aj Jana“: $\lambda\omega\lambda t [{}^0 Veri^*_{wt} {}^0 Edo {}^0 [\lambda\omega\lambda t [aj_{wt} {}^0 Jana]]]$
 „Martin videl svoju matku a Edo verí, že aj Jana (videla svoju matku)“:
 $\lambda\omega\lambda t [[P^{Svou}_{wt} {}^0 Martin] \wedge [{}^0 Veri^*_{wt} {}^0 Edo [{}^0 Sub {}^0 P^{Svou} {}^0 aj {}^0 [aj_{wt} {}^0 Jana]]]]]$
- b) „**strict**“ čtení (s vlastností $P^{Mart}/(ou)_{\tau\omega}$: „vidět Martinovu matku“).
 $P^{Mart} = \lambda\omega\lambda t \lambda x [{}^0 Videl_{wt} x [{}^0 Matka_{of_{wt}} {}^0 Martin]]]$
 „Martin videl Martinovu matku“: $\lambda\omega\lambda t [P^{Mart}_{wt} {}^0 Martin]$
 „Edo verí, že aj Jana“: $\lambda\omega\lambda t [{}^0 Veri^*_{wt} {}^0 Edo {}^0 [\lambda\omega\lambda t [aj_{wt} {}^0 Jana]]]$
 „Martin videl Martinovu matku a Edo verí, že aj Jana (videla Martinovu matku)“:
 $\lambda\omega\lambda t [[P^{Mart}_{wt} {}^0 Martin] \wedge [{}^0 Veri^*_{wt} {}^0 Edo [{}^0 Sub {}^0 P^{Mart} {}^0 aj {}^0 [aj_{wt} {}^0 Jana]]]]]$

Myslím, že tato analýza je mnohem přehlednější, což však není argument, zajisté. Ovšem tato analýza nekládá *ad hoc* větné přístavky za *ad hoc* přidané implicitní proměnné, neignoruje explicitní proměnnou *aj* (význam anaforic-

kého odkazu), tedy nenarušuje ani žádoucí princip kompozicionality ani s tím úzce souvisící Pramenidův princip.

Navíc, a to bych chtěla zdůraznit, zvolíme-li analýzu postoje *Veri* jako *explicitní hyperpropoziční* postoj, tj. vztah k *významu* vložené věty tedy ne k propozici, kterou věta označuje, pak musíme být obzvláště opatrní. Taková analýza musí *zcela respektovat perspektivu* toho (v našem případě Edy), komu je takovýto explicitní postoj připisován „zvenku“, z perspektivy mluvčího. Jak může Kosterec vědět, že Eda věří, tedy má vztah k *významu* jím tak radikálně pozměněné věty, kde místo „aj Jana“ stojí dle Kosterce „Jana je v tom istom vzťahu, teda vzťahu vidieť, s niekým, teda matkou niekoho, teda Martinovou / Janinou / Edovou“? To je opravdu *nesprávná analýza explicitního hyperpropozičního postoje*.

Kosterec nejen že ignoruje *explicitní* proměnnou „aj“, ale i další explicitní odkaz, a to „svoju“, který se vyskytuje v první klauzuli, kde „natvrdo“ analyzuje ono „svoju“ jako *Martinovu*. Zavádí sice implicitní proměnnou *S*, o které tvrdí, že stojí jako význam „někoho“, ale ignoruje fakt, že tedy by musel tutéž proměnnou použít i v první klauzuli „Martin videl svoju matku“ (naše analýza zde ponechává pro větší názornost proměnnou *him*, protože v češtině a slovenštině je evidentně správnější „sloppy“ čtení). Ale to je zřejmě již důsledek toho, co jsem několikrát v této krátké polemice zdůraznila, že Kosterec přidává implicitní proměnné i tam, kde toho není zapotřebí, a navíc neposkytuje žádné kritérium pro to, kdy a jaké proměnné a jim odpovídající „větné přístavky“ přidávat. V důsledku toho se jeho analýza jeví jako kontextualistická, *ad hoc* a v některých případech je bohužel zcela *nesprávná*, neadekvátní.

Všimněme si ještě Kostercovy analýzy věty „Watson podozrieval všetkých, ktorých Sherlock Holmes“. Zde je jeho postup použit zcela *správně*. Jistě, klauzule „ktorých Sherlock Holmes“ je větný radikál s neúplnou povrchovou formou. Evidentně zde chybí vztah, který má spojit daná *x* (kterých) se Sherlockem Holmesem, proto zcela správně doplníme implicitní proměnnou, jejímž oborem proměnnosti jsou binární vztahy, tedy proměnnou $R/*_n \rightarrow_v (ou)_{\tau\omega}$. (Jak jsem již uvedla, takovéto důsledné uvádění typu vkládaných implicitních proměnných však v Kostercově analýze bohužel chybí.) Na základě daného kontextu pak druhou klauzuli upravíme substitucí, tedy za proměnnou *R* substituujeme konstrukci binárního vztahu *Podzrívat*. Diskutabilní je pak již pouze to, zda provést substituci uvnitř předzpracovávané otevřené konstrukce, nebo vně.

3. Závěr

V této polemice jsem přednesla kritické poznámky ke Kostercově článku *Elipsa*, který vychází v tomto čísle časopisu *Organon F*. Moje námitky lze shrnout takto.

Za prvé, Kosterec si zřejmě neuvědomuje, že věta, která obsahuje explicitní indexické zájmeno, má svůj význam, i když pragmaticky neúplný. Je to *otevřená* konstrukce, ve které ono indexické zájmeno vyjadřuje volnou proměnnou. Valuace této proměnné se pak provádí na základě kontextu, ať již lingvistického či situací promluvy. Kosterec postupuje tak, že v lingvistickém diskursu tuto volnou proměnnou upravuje substitucí *uvnitř* oné otevřené konstrukce, kdežto moje analýza provádí substituci *vně* této konstrukce tak, aby význam věty (ona otevřená konstrukce) zůstal zachován nezávisle na kontextu. V tomto případě je jistě diskutabilní, který postup je správnější, a je to opravdu spíše „kosmetická“ záležitost, neboť oba postupy jsou zcela ekvivalentní. Nakonec, i když provedeme substituci uvnitř konstrukce, lze vždy snadno původní otevřenou konstrukci rekonstruovat.

Za závažnější však považuji to, že Kostercova analýza není obecně správná v případě vět s explicitním anaforickým odkazem. Kosterec tyto věty analyzuje stejným způsobem jako čistě eliptické věty, jejichž povrchová forma není úplná, jsou to tedy gramaticky nesprávné „větné radikály“. V případě gramaticky neúplných větných radikálů je v první fázi analýzy *nutno* doplnit implicitní proměnné tak, aby se gramatická forma zúplnila. Teprve poté můžeme ve druhé fázi analýzy za tyto implicitní proměnné substituovat, podobně jako to provádíme v případě vět s explicitním anaforickým odkazem, jejichž povrchová forma je úplná. Kosterec však tyto věty s explicitním anaforickým odkazem analyzuje tak, že explicitní anaforický odkaz (proměnnou) často ignoruje a dosazuje implicitní proměnné, jejichž volba se zdá být zcela *ad hoc*. Důsledkem pak může být neadekvátní analýza, která nezachycuje správně smysl věty.

Kostercův postup je správný a vhodný v případě eliptických větných radikálů, a to považuji za jeho *cenný příspěvek* k aplikacím TIL, neboť větnými radikály, tj. čistě eliptickými větami s neúplnou povrchovou formou, se u nás dosud v rámci TIL nikdo nezabýval. Je jen škoda, že Kosterec neuvádí žádné vodítko pro to, kdy a které implicitní proměnné je nutno doplnit. Na otázku *kdy* bych odpověděla tak, že *vždy* a *pouze* tehdy, kdy se jedná o větný radikál s neúplnou povrchovou formou. Na otázku, které proměnné je nutno doplňovat, je již těžší odpověď. Zřejmě bychom se měli řídit typovou

analýzou. Zmiňuje-li např. eliptický větný radikál pouze dvě individua, pak zřejmě chybí aplikace binárního vztahu, která by je spojovala. Implicitní proměnná, kterou je nutno doplnit, je pak zřejmě proměnná $R \rightarrow_v (ou)_{\tau\omega}$, což se zdá být nejčastější případ. Jistě to však není jediná možnost a bylo by velice cenné ověřit Kostercův postup na více příkladech eliptických větných radikálů tak, aby bylo možno formulovat kritérium pro doplňování implicitních proměnných příslušných typů.

Poslední poznámka. Nedávno vyšel další Kostercův příspěvek na podobné téma s názvem „*Anaforický retázec*“ (Kosterec 2013a). Zde uvádí autor další námitku proti způsobu analýzy anaforických odkazů tak, jak jsem jej navrhla, a to je případ řetězení anaforických odkazů. Kosterec tvrdí, že moje metoda a zejména její *implementace* pomocí „programátorských“ proměnných *referentů k diskursu* nedokáže tyto řetězce správně zachytit. Zde se jedná o zřejmé nepochopení metody. Anaforické řetězení lze samozřejmě v této metodě správně analyzovat. Funkce *Sub* operuje na konstrukcích, lze ji tedy snadno iterovat. Vhodnou iterací aplikace funkce *Sub*, tj. postupnými Kompozicemi, pak snadno ony řetězce analyzujeme. Rovněž implementační metoda dynamického diskursu toto dokáže správně zohlednit. Jelikož však problém anaforického řetězení se již týká jiného článku, tedy ne toho, ke kterému se vztahuje tato polemická diskuse, ponechám rozbor anaforických řetězců napříště.¹

Literatura

- DUŽÍ, M. – JESPERSEN, B. (2013): Procedural Isomorphism, Analytic Information, and β -Conversion by Value. *Logic Journal of the IGPL* 21, No. 2, 291-308. doi: 10.1093/jigpal/jzs044.
- KOSTEREC, M. (2013a): Anaforický retázec. *Organon F* 20, mimoriadne číslo 2, 140-159.
- KOSTEREC, M. (2013b): Elipsa. *Organon F* 20, č. 3, 355-376.

¹ Tento výzkum je podporován interní agenturou VSB-TU Ostrava, projekt č. SP2013/207 „Využití umělé inteligence při získávání znalostí o procesech, jejich modelování a dolování“.